

□ Klein poppentheater-abc

In het *Poppenspe(e)lmuseum* heten de Italiaanse clown *Pulcinella* en zijn nakomelingen u van harte welkom. Door middel van *Poppenspe(e)lmuseumpamfletten* informeren wij bezoekers en belangstellenden over de *collectie*, de *bibliotheek*, de *thematentoonstellingen*, de *activiteiten* en de *websites* van het museum. Deze pamfletten zijn er niet alleen in het Nederlands, maar ook in het Frans, Duits en Engels.

Namen, figuren en technieken

Dit geïllustreerde *Klein poppentheater-abc* geeft uitleg over enkele karakteristieke namen, begrippen en figuren uit het *volkspoppentheater* en de meestvoorkomende *poppenthearternieken*.

De oud-Hollandse *Jan Klaassen* en zijn vrouw *Katrijn* (de neef en nicht van de Engelse *Mr Punch* en *Judy*) wensen u veel speel-, kijk- en leesplezier. Applaus!

Attributen in het handpoppentheater

In het Europese *handpoppentheater* worden vaste *attributen* gebruikt, zoals een *koekenpan*, een *deegroller*, *worstjes* en een *kistje*. Op het poppenkasttoneel zijn de meeste voorwerpen veel te groot in verhouding tot de poppen. Andere zijn juist veel te klein, zoals de *galg*. Dat heeft een komisch effect. De hoofdfiguur in de poppenkast heeft een *stok*, die hij tussen zijn handen klemt. Het hanteren van dit wapen varieert van het ritmisch bewerken van het hoofd van de tegenstander tot het prikken in zijn buik.

Commedia dell'arte

In de nationale poppenkasten van Europa komen figuren voor die afstammen van de *commedia dell'arte*. Een van de 'zanni' (komische bedienden) uit deze Italiaanse vorm van volkstheater is *Pulcinella*, de zestiende-eeuwse stamvader van veel Europese poppenkasthelden. Een aantal andere zanni hebben ook een vaste plaats in het volkspoppentheater gekregen, zoals het dienstmeisje *Colombina*, de witte clownsfiguur *Pedrolino* (*Pierrot*) en de komische *Arlecchino*.

De Dood

De *dood* is een belangrijk thema in het volkspoppentheater. Rouw en treurnis zijn er echter niet bij. Het lijkt eerder alsof door het opvoeren van de *Dood* de lust in het leven extra wordt benadrukt. De Dood is een veelvoorkomende figuur in het Europese volkspoppenspel en heeft, afhankelijk van de plaatselijke traditie, verschillende gedaantes. *Hemel, o Heer, help, ik ben dood!* Dat is de kreet die de Engelse *Mr Punch* slaakt als hij zielloos op de speelplank ligt.

Dupák

Een *dupák* is een *stang-* en *trucpop*. Het nummer met de *dupák* wordt in het Tsjechische en Slowaakse volkspoppentheater altijd als toegift opgevoerd. De pop maakt sprongen waarbij zijn lijf lang en kort wordt. Het strekken en inkrimpen van de *dupák* gaat razendsnel en met veel rumoer. Het woord 'dupák' betekent 'stampend'.

Aan weerszijden van de kop van de *dupák* is een touw vastgemaakt. Met deze touwtjes is de pop bevestigd aan een *speelhout*. Als dit houtje op en neer wordt bewogen, rekt en krimpt het lappen lijf. De pop gaat als het ware door de knieën en veert weer op. Behalve springen kan de *dupák* ook om zijn as draaien; daarbij zwieren zijn armen wijd uit.

Eten en drinken in de poppenkast

In heel Europa had je vroeger potsenmakers, die op kermissen en jaarmarkten het publiek amuseerden met hun kunsten. Zij deden dat met figuren die vaak de naam droegen van een verrukkelijk gerecht. Zo had je in Duitsland *Hanswurst*, in Frankrijk *Jean Potage*, in Nederland *Jan Soep*, in Engeland *Jack Pudding* en in Italië *Signor Maccheroni*. In de volkspoppenkast tref je ook kluchtfiguren aan bij wie lekker eten een rol speelt. Bij sommigen gaat de voorkeur uit naar de fles. Ze kijken daarbij wel eens te diep in het glaasje. Onze Hollandse Jan lust graag een jenevertje. De Franse Polichinelle drinkt graag een slokje wijn, net zoals de schoenlapper Gnafron uit de poppenkast van Lyon.

Geënceneerde fotografie

Rond 1980 kwam, vooral in Nederland, de geënceneerde fotografie op. Hierbij speelt de fotograaf met de (on)werkelijkheid, dat wil zeggen: hij legt met zijn camera een 'situatie' vast die hij zelf in scène heeft gezet. Die foto wordt een opzichzelfstaand beeld, net als een kunstwerk.

Werken van de beeldend kunstenaars *Teun Hocks* (1947), *Erwin Olaf* (1959) en *Henk Tas* (1949) behoren tot de collectie van het museum. Teun Hocks is altijd de hoofdfiguur in zijn eigen tekeningen, foto's en schilderijen. De foto's van Erwin Olaf vallen op door hun fantasie en de technische perfectie. Enerzijds werkt hij met overdadige encenering, anderzijds is hij bezig met erotiek en met de verschuiving van de normen daarin. Fotograaf Henk Tas laat zijn fantasiewereld bevolken door allerhande wezens uit de massa- en popcultuur. Hij toont ons een sprookjesachtige, plastic wereld.

Guignol en Madelon

De hoofdfiguren van de Franse volkspoppenkast zijn *Guignol* en zijn vrouw *Madelon*. Guignol zag rond 1800 in Lyon het levenslicht. Guignol draagt een bruine *pandjesjas* en heeft zijn haar in een *vlecht*. Hij is straatarm en onontwikkeld, maar altijd vrolijk. Madelon is kraakhelder en daarbij twistziek en vinnig. Guignol brengt haar met slaag tot stilte. Hun vriend is *Gnafron* de schoenlapper.

Handpop

Een *handpop* gaat over de hand van de poppenspeler heen. Die gebruikt zijn vingers om de pop te laten bewegen. Onder in de kop van de pop zit een gat, waar de speler zijn wijsvinger in steekt. Zijn duim gaat in het ene mouwtje, zijn pink – soms vergezeld van ring- en middelvinger – gaat in het andere. Aan de mouwtjes zitten meestal handjes. Een enkele keer bungelen er beentjes onder aan het jasje. De handpop heeft onder de kleertjes geen lijf. De vuist van de poppenspeler geeft de nodige vulling.

Jan Klaassen, baby's en beesten

Poppenkastscènes met figuren zoals *Jan Klaassen*, *Katrijn*, de *baby* en een *beest* zijn internationaal. Jan Klaassen is in de zeventiende eeuw ontstaan. Hij vertoont verwantschap met *Vitéz László* uit Hongarije, de Franse *Polichinelle*, de Engelse *Mr Punch* en de Duitse *Kasper(l)*. In het aloude Hollandse spel met *marionetten* hebben de kibbelende Jan en Katrijn vijf kinderen. Bij het *handpoppenspel* zijn Jan en zijn vrouw en Mr Punch en zijn vrouw *Judy* de vader en moeder van slechts één baby.

De volkspoppenspeler heeft in zijn vaste set poppen gewoonlijk ook een pop die een dier voorstelt. Meestal is dat een *monster* met een flinke klapbek. In de Engelse *Punch-en-Judy-show* komt vaak een (echte) hond voor.

Karagöz en Hacivat

De hoofdpersoon uit het traditionele Turkse *schimmenspel* is *Karagöz*. Zijn naam betekent ‘zwartoog’. Hij heeft een zwarte baard, zijn kop is kaal en hij draagt een tulband. Karagöz gaat gebocheld door het leven. Van zijn armen kan er slechts één bewegen, en daarmee deelt hij rake klappen uit. Karagöz is onontwikkeld, in tegenstelling tot zijn vriend *Hacivat*. Turkse schimfiguren zijn gemaakt van met gaatjes versierd, kleurig beschilderd, transparant leer. Ze worden pal tegen het scherm aan bewogen door middel van een korte stok die aan de schouder bevestigd is.

Kasperl

De hoofdpersoon in de Duitstalige poppenkast heet *Kasper(l)*. Net als *Jan Klaassen*, de Engelse *Mr Punch* en de Hongaarse *Vitéz László* draagt hij een naar voren wijzende puntmuts. Het kostuum lijkt op een *narrenpak*.

Marionet

Een *marionet* wordt van bovenaf bewogen door middel van draden, die meestal aan een *kruishout* zitten. Het kruishout bestaat doorgaans uit twee houtjes die als een kruis aan elkaar zijn verbonden. De uiteinden van de draden zijn vastgemaakt aan de verschillende delen van de optredende figuur.

Nar

Een *nar* is een dwaas die anderen bespot. In de Middeleeuwen waren narren verbonden aan het hof. Ze moesten de koning vermaken, maar mochten hem ook bekritisieren. De nar gaat als *gebochelde* door het leven. Hij draagt op zijn hoofd een *narrenkap*. Aan zijn *pak* en de puntige muts hangen *bellen*. In zijn hand heeft hij een *zotskolf*, een stok met daarop een afbeelding van de nar zelf. Daarmee houdt hij een ander als het ware een spiegel voor: ‘Kijk naar jezelf, dat ben ik, dat ben jij!’

Papieren theater

Het *papieren theater* is een vorm van miniatuurtheater, die in het Europa van de negentiende en de vroege twintigste eeuw zeer in trek was bij de gegoede burgerij. Er waren *bouwplaten* te koop van *theaters*, *decors* en *figuurtjes*. De onderdelen moesten worden uitgeknipt en aan elkaar worden geplakt. De papieren poppetjes kon men met lange glijders over het toneeltje heen en weer schuiven. Ze waren plat en hadden gewoonlijk geen beweegbare delen. Ze waren altijd met het gezicht naar het publiek gekeerd.

Poesjenellen

Poesjenel is de benaming voor de traditionele Antwerpse *stangpop*. Het woord is afgeleid van de Italiaanse *Pulcinella*. Het poesjenellenspel had zijn bloeitijd in de negentiende eeuw. De theaters waren vaak gevestigd in kelders in de volkswijken, vandaar de benaming *poesjenellenkelder*. De figuren worden van bovenaf bewogen. Ze zijn zwaar en hangen aan een stang, waarvan het ene eind is vastgehaakt aan de kop en het andere eind is omgebogen tot een handvat voor de speler. Een tweede stang is bevestigd aan de rechterpols van de pop en dient om de rechterarm te bewegen. Wanneer er gevochten wordt, komen *de Voddebalen* – de hoofdpersonen in het spel – het toneel op met een flinke knuppel om de vijand een *akketatje* (opdoffer) te geven. Hun aanvoerder is *de Neus*.

Polichinelle

Vroeger was *Polichinelle* de hoofdfiguur in de Franse *poppenkast*. In de negentiende eeuw werd hij verdrongen door *Guignol*. Zo heet ook vaak het theater waarin gespeeld wordt. Het *kostuum* van Polichinelle is kleurrijk. Op zijn hoofd zit een driekantige *steek*. Hij heeft een naar voren stekende *kin*, een *haakneus*, een *bult* en een flinke *buik*. Net zoals *Jan Klaassen* en *Mr Punch* gaat hij zijn tegenstanders met een *stok* te lijf. Tot zijn vaste nummers behoort de strijd met een echte *kat*.

Popjes op de plank

De *popjes op de plank* (in het Frans: *marionnettes à la planchette*) zijn figuurtjes waarbij door de borst een horizontaal koord loopt. Het ene uiteinde daarvan is vastgemaakt aan een paaltje, het andere uiteinde is om de knie van de poppenspeler geknoopt. Die is tegelijkertijd muzikant. Als hij op de maat van de muziek zijn been beweegt, gaan de poppetjes dansen.

Poppenspe(e)museumbibliotheek

Van de bekende Nederlandse poppenspeler *Feike Boschma* (1921) komt het citaat: "Een pop is geluidloos, de stilte is zijn sterkste taal. Maar omdat hij pantomimisch niet sterk genoeg staat, nemen wij onze toevlucht tot teksten." De *Poppenspe(e)museumbibliotheek* omvat ruim zeventuizend titels. Je vindt er (inter)nationale werken op het gebied van het (*volks*)*poppentheater* en aanverwante kunsten. De collectie is op verzoek te raadplegen.

Pulcinella

De Italiaanse *Pulcinella* heeft een *bochel* en een bolle *buik*. Hij komt uit de buurt van Napels en is de opa van de oud-Hollandse *Jan Klaassen*. *Pulcinella* gaat in het *wit* gekleed. De bovenste helft van zijn gezicht gaat schuil achter een *zwart halfmasker*.

Schaduwspel en schimmentheater

Bij het *schaduwspel* en het *schimmentheater* wordt gewerkt met een *scherm* of een *muur*. Daarop verschijnt een schaduwbeeld van de speler of van een pop. Hierbij worden figuren, voorwerpen of lichaamsdelen belicht, zoals de handen, het hoofd of zelfs het gehele lichaam. Het Europese schimmentheater wordt meestal aangeduid met het Franse woord *ombres chinoises*.

Stangpop

Een *stangpop* is een over het algemeen (lood)zware marionet die met zijn kop aan een stang hangt. Dikwijls is er een tweede stang of een koord voor de beweging van een arm. Hij wordt ook wel *staafpop* genoemd. Bekend zijn de *Siciliaanse*, *Tsjechische*, *Antwerpse* en *Luikse* stangpoppen. De figuren worden van bovenaf bewogen. Bij de gevechtsscènes gaat het er wild aan toe; er rollen zelfs koppen.

Stokpop

De *stokpop* wordt van onderaf bewogen. De kop zit op een stok, die door de speler omhooggehouden wordt. Om toch enige beweging in het lijf te kunnen brengen, zijn de armen aan de buitenkant vaak voorzien van een manipuleerstaafje.

Trekpop

Een *trekpop* is een platte speelgoedpop. De scharnierende ledematen bewegen als je aan een touwtje onder aan het lijfje trekt. De armen en benen bewegen tegelijk en gaan alleen zijwaarts. Trekpoppen kunnen van hout zijn, maar bekender zijn de negentiende-eeuwse poppen van *papier*. In die tijd verschenen er vellen met daarop losse onderdelen van de figuur, die je kon uitknippen en eventueel inkleuren. Het Franse woord voor trekpop is *pantin*.

Wayang

Letterlijk betekent *wayang* ‘schaduw’. Het woord omvat *poppenspel*-, *schimmen*-, *maskerspel* en *dans* uit Indonesië. Het *gamelanorkest* is een onmisbaar onderdeel van een wayangvoorstelling. Het orkest bestaat uit xylofoons, gongs, fluiten, een trom en snaar-instrumenten. Ook zangstemmen zijn belangrijk. De *dalang* is de poppenspeler en de leider van het orkest, dat achter hem zit. Hij beweegt alle figuren, spreekt hun rollen, zingt en vertelt. De dalang zit achter het *speelscherm*, met zijn gezicht naar het publiek gericht. Wayangopvoeringen duren meestal een hele nacht. De schimmen in het *wayang-kulitspel* zijn van leer gemaakt.

Websites

Zoek via www.poppenspelmuseum.nl naar informatie over het (volks)poppentheater en het museum. Maak op de tweede *websitepagina* (een blik op West-Europa door een loep) een taalkeuze. De Nederlandse *Jan Klaassen* onthaalt je met ‘Welkom’. De Duitse *Kasperl* zegt ‘Willkommen’. Met ‘Welcome’ word je door de Engelse *Punch* begroet. *Guignol* – de held in de traditionele poppenkast van de Franse stad Lyon – roept ‘Bienvenue’.

Klik eens op het penseel in een van de *speelscènes* van de site en geef Jan Klaassen een kleurtje.

Honderden poppenspelplaatjes vind je via de tweetalige website www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2.

Op www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl tref je een Nederlandstalig, geïllustreerd *poppentheater-abc* aan. Thuis aan de slag? Beantwoord de vragen op www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs en ontvang een poppenstrip cadeau.

Zelf eens proberen?

Probeer in het museum een *poppenspeltechniek* of maak een grappig *speur- en doospel*. Een *aanraakscherm* biedt informatie over het (volks)poppentheater in Europa en Azië. Zin in een gezelschapsspel? Speel dan het *Poppenspe(e)lkwartetspel* of een potje *Poppenspe(e)lschaak*. Spannend is *De hindernisloop van Polichinelle*.

Jan z'n ganzenbord bevat amusante poppenkastscènes. De ganzen zijn weg. De knuppel – het favoriete slagattribuut van Jan Klaassen – is daarvoor in de plaats gekomen.

De gezelschapsspellen, briefkaarten en diverse documentatie over het poppentheater zijn in de *museumwinkel* verkrijgbaar.

□ Poppenspe(e)lmuseum

Je weet je in het Poppenspe(e)lmuseum omringd door een bonte collectie van wayangfiguren, hand-, stang-, stok- en trekpoppen, marionetten, schimmenspel, papieren theatertjes, foto's, boeken, posters, prenten, parafernalia en snuisterijen uit de wonderwereld van het poppentheater. Thema-exposities belichten bepaalde aspecten van het poppen- en figurespel. Verder worden er werken geëxposeerd van hedendaagse kunstenaars die zich door het poppentheater lieten inspireren.

Elke (jeugdige) bezoeker die een *Poppenspe(e)lspeurtocht* door het museum maakt, krijgt *DoEPAK* cadeau. Dat is onze *Poppenspe(e)lmuseumkruielkrant*, een educatief vouwblad met allemaal weetjes, doedingetjes en plaatjes over het poppentheater. Extra hierbij zijn de *Poppenspe(e)lmuseumkruielkrantkrabbels*. Deze geven ideetjes om zelf eens aan de slag te gaan met de diverse vormen van poppenspel.

□ Afbeelding: Pulcinella-figuren die de initiaalletter *K* vormen. Napels (195-?). Extra: bijlagen I, II, III, IV, V en VI (illustraties en verantwoording). Hyperlink: **Pamflet nr. 25a** en het **Poppentheater-abc**.

Poppenspe(e)lmuseum ©

Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL Tel.: +31(0)578 - 63 13 29 Fax: +31(0)578 - 56 06 21
www.poppenspelmuseum.nl www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2
www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info
www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl info@poppenspelmuseum.nl